

Ballx

pre X

Redakcia X, Slavomíra Ondrušová

Čosi príťažlivé je na tom, ako Ballx pracuje, žije a maľuje a ako o tom rozpráva. Odkedy si pamätá, kreslí, a robí to doteraz popri práci psychiatra v psychoterapeutickej ambulancii, hneď vedľa ktorej má ateliér. Kreslil teda ešte predtým, keď spolu s Petrom Stachom založili v roku 2009 v ateliéri *Tranzitu* umelú skupinu *DEBILI*, a tvorí aj po jej zániku. V archíve jeho kresieb sa nachádzajú aj také, ktoré kreslil ako deväťročný, sústredene vytieňované figúry, objekty, situácie zo snov alebo „zo života“, ale aj kresby pripomínajúce psychický automatizmus u avantgardných surrealistov 20. storočia, podobné dnešným doodles, ktoré nedávno vystavil v bratislavskej galérii *HIT*.¹ Rozprávame sa o obsesii, o kreativite, tom, ako a kedy sme tvoriví a čo sa deje pri zhmotňovaní myšlienok.

X: V aktuálnom čísle sa zaoberáme kresbou, ktorá vzniká z nutkavej potreby a pre vybraných autorov sa stáva určitou obsesiou. Zaujíma nás, čo predstavuje termín obsesia z psychopatologického hľadiska a aké paralely by sa dali nájsť s „obsesiou“ z umeleckého prostredia.

Ballx: Obsesia ma zaujíma ako spôsob psychického prispôsobenia - je to súhra okolností a typu osobnosti, asi každý ju môže v istej situácii zažiť. Môže byť výhodou, tvorivým riešením problému alebo kreatívnym prispôobením, ale aj životným dielom. Myslím si, že z psychopatologického pohľadu nie je „len“ poruchou a obmedzujúcim postihnutím. Subjektívne prežívanie obsesie je primárne, je to obsedantná úzkosť, ktorá sa prejavuje až sekundárne v myslení a konaní. Fylogeneticky staršie

správanie pozorovateľné u zvierat, ktoré sa podobá na obsedantné správanie ľudí, naznačuje, že obsesia je bežná aj u zvierat a mala význam v evolúcii života per se. Súvisí to aj s otázkou, či majú zvieratá emócie. Podľa mňa majú možno už plazy akési subjektívne prežívanie, vidíme ho, teda vieme na ne mentálne premietat a personifikovať ich prejavy. Ak o niekom povieme, že je „had“, hovoríme niečo konkrétne aj o jeho/našom vnútornom svete. Všimni si, ako sú dnešné deti posadnuté dinosaurami, osobne ma to tiež fascinuje - fantazijne oživujú možno reálne druhovo staré surové emócie. Ja som mal do zoo a dinoparku dva roky s deťmi permanentku, chodili sme tam aj dvakrát denne, viem o tom svoje. Spôsob, ako emócie vyjadrovať, môže byť repetitívny, obsahovo aj formálne chudobný, a zároveň vo vyššej úrovni vnímania

Ján Ballx
Z výstavy *hit v galérii HIT v Bratislave
2015
foto: Peter Sit

hustý v tom opakovaní, naliehavý, nabitý zadržanou energiou pocitov. Pre mňa najzaujímavejšia je základná emócia hravosti - „seeking“. Môžeš ju vidieť všade, súvisí podľa mňa aj s obsesiou. Napríklad u vtákov, keď krmíš holuby, chodia dookola, dobú do zeme, narážajú jeden do druhého. Chodia do kruhu, zdanlivo zbytočne mihajú veľa energie, sú nabudené z toho, že im niekto hodí jeden malý burizon, a nevedia, čo so sebou, v krdli vytvárajú až „masovú“ extázu - zjavne tam nejde len o nasýtenie. Vyzerá to ako rituálny tanec, ktorým chcú prilákať potravu, je to popísané už od Skinnera ako prídavné „adjunctive“ správanie. Všimni si niekedy, je to strašne pôsobivé, čo vytvárajú.

Čo je to teda obsesia? Kedy začali jej prejavy vedci pomenovávať a prečo?

Od 20. storočia je to odborné pomenovanie psychickej poruchy a vzťahuje sa na pôvodný význam slova v 17. storočí - pomenovanie pôsobenia zlých duchov, ale na rozdiel od samotného posadnutia „possession“ sa to dialo pri „obsession“ mimo tela postihnutého, bez

toho, aby sa démon dostal dovnútra. Latinský pôvod slova znamená obliehanie, blokádu. Zaujímavé je, že termín prináša náboženstvo a exorcizmus, tam sa často objavuje patologická nutkavosť, napríklad blasfémie alebo prísnych pravidiel a postojov v negatívnom zmysle. Modlenie sa ruženca môže byť nepatologický príklad... prehadzovať guľôčky v ruke, dookola opakovať to isté, to je tá obsedantná reakcia už v modernom/psychologickom význame - každý rituál je vlastne tiež taká obsesia. Opakovanie, precíznosť, perfekcionizmus, dbanie na detail tvoria obsedantný štýl a aj jeden z možných spôsobov spracovania naliehavej emócie, to som už vysvetlil, obsesia je z môjho pohľadu najmä možný spôsob prežitia.

Je teda možné, že si obsedantným zápisom dokážeme všetci filtrovať úzkosť?

Alebo aj naopak, obsedantný zápis je vyjadrenie úzkosti. Synonymom obsedantného je anankastické správanie. A poznáme aj takú osobnosť, ktorá je pohotovejšia v tom, že reaguje obsedantne, taký človek je pedant, pantičkár,

extrémny perfekcionista, často však príliš rigidný, neschopný pružne reagovať, nakoniec to obsedantné môže byť na škodu dosiahnutia želaného výsledku - je tu spojenie aj s vnútornou depresiou a zadržívanou agresiou a hnevom, inak sa im hovorí aj „análne typy“, takíto ľudia tiež dokážu doslovne iných nasierať. V psychoanalytickom výklade je podľa mňa to obsedantné spojené najmä s kontrolou seba a iných. Deti tým, že sa učia udržiavať telesnú čistotu, keď sa učia kakať či cikať, získavajú kontrolu nielen nad sebou v telesnom zmysle, ale aj nad inými vzťahovo. Dieťa sa naučí, že ak ostane čisté, keď má suchý zadok, samo sa cíti lepšie a ako bonus ho pochvália. Vie, ako na to, má kontrolu nad sebou samým. Naopak, ak sa naschvál poserie, vyhrešia ho, ale môže vyjadriť svoju zlosť. Znovu sa to môže objaviť, keď človek zdementnie. Z bezmocnosti či na truc môže používať stolicu a moč ako komunikačné médium, alebo v extrémnej depresii začne sa všetko krútiť okolo vylučovania, zaoberania sa stolicou, neodbytnými telesnými obavami, zápchou, hnačkou, zvracaním. Obsesie často súvisia s pocitom zašpinenia, so strachom z kontaminácie, sú ľudia, čo si umývajú ruky až do zodratia kože, a nevedia to zastaviť.

Vďaka prevahe kognitívnych vied asi dnes v psychiatrii prevláda názor, že pre obsesiu je charakteristická nutkavá myšlienka. Ja si však myslím, že primárny je intenzívny pocit, ktorý sa myšlienka alebo správanie snaží vybiť alebo zneutralizovať, ale najprv sa prejavuje úzkosťou - tá je pre mňa podstatná. Úzkosť môže byť zadržaná emócia a je nemožné jej telesný prejav odlišovať od vzrušenia. Človek chce niečo vyjadriť, už sa celý chveje, no nevie, čo z neho vyletí, či niekomu dá po papuli, alebo sa bude smiať. Cíti úzkosť a to môže byť len zadržanie emócie. Často sú obsesie spojené s agresivitou, ale nielen. Fritz Perls opisoval v súvislosti s uvedomením si emócií takzvanú vrstvu implózie, emócie sú v nej nedostupné alebo aj depresívne, a keď do nej človek prenikne aj pomocou toho, že niečo vyjadri, že nejako tvorí a zachytí to, tak môže vyústiť do explózie tej emócie. Napríklad niekto, kto bol vychovávaný v tom, že povedať „hovno“ je neslušné, sa v určitom momente

odváži ho povedať. V tej chvíli sa v ňom uvoľní napätie - triviálne sa implózia uvoľní explóziou.

Dá sa predpokladať, že vyliečením úzkosti, alebo práve explóziou emócie, by človeku bola zároveň odobratá alebo „vyliečená“ kreativita?

V praxi som sa opakovane stretol s takýmito obavami. Keď sa ľudia majú liečiť z depresie, boja sa, že sa im zmení alebo ich prejde tvorivosť. Čosi podobné je aj experimentálne potvrdené, smútok asi zlepšuje kreativitu. Napríklad na Columbijskej ekonomickej škole rozdelili študentov náhodne na dve skupiny, jednej povedali, že ich odpoveď bola dobrá a zatlieskali im, a druhým povedali, že ich odpoveď bola zlá a zakrútili nad nimi hlavou. Potom dali všetkým voľné zadanie na koláž. Výtvary kvalitatívne hodnotili profesionálni umelci, ktorí netušili, v ktorej skupine bol ich autor. Respondenti uvedení do smutného stavu boli ohodnotení ako podstatne kreatívnejší ako tí vo veselom stave.?

Z kresby je možné zistiť veľa o človeku, existuje mnoho psychologických testov založených na kresbe a výtvarnom prejave. Je možné takto pristupovať aj k dielam profesionálnych výtvarníkov? Dá sa z nich zistiť niečo o osobnosti samotného autora?

Ja osobne takýmto testom, obzvlášť u ľudí, ktorí tvoria vizuálne, veľmi neverím. Čo sa týka stanovovania diagnóz, treba byť veľmi opatrný s vytváraním záverov. Z kresby a z niektorých testov kresby môžu vyplynúť zaujímavé otázky. Napríklad, ak je kresba malá, ak je nejakým spôsobom deformovaná alebo asymetricky umiestnená v rohu, môžeme sa pýtať, ako k tomu došlo, či to nejako reflektuje vzťah k sebe, vnímanie sveta, vzťahy s inými... Môže to pomenovať aj dovedy neuchopiteľný pocit, náladu. Osobne ponechávam voľnosť interpretácie autorovi a moje závery môžu byť len hypotetické, individuálne. Originalitu si bez kontextu autora môže psychodiagnostik pomýliť s patológiou. Podobné je to aj pri arteterapii a ja osobne pociťujem voči miešaniu psychopatológie a tvorivosti dešpekt. Nedá sa objektívne namerať jedno ani druhé a záver, že je to to isté,

je podľa mňa scestný. Napríklad test, kde treba veľmi rýchlo nakresliť desať obrázkov... Pacient bez umeleckého vzdelania, ktorého dobre poznám, a viem, aký jeho postihnutie dáva zmysel v kontexte životného príbehu, urobil desať jednoduchých kresieb, ktoré na mňa zapôsobili. Obrázky vyhodnocoval kolega, ktorého závery boli, že pacientov prejav má vážne narušené prvky. Subjektívna estetická hodnota suchým konštatovaním narušenia zmizla. No pozor na názory typu „blázni sú umelecky zaujímaví“, sú veľmi plytké a neopodstatnené. Výnimoční ľudia majú prirodzene vyššie riziko psychickej poruchy, ale naopak to neplatí a príde mi to hlavne znehodnocujúce. Duševná porucha nie je pozitívnu kvalitou ako deficit, ale môže byť práve tým najlepším možným, ako vie dotyčný prežiť, a kreatívnym prispôbením sa. Psychopatológia sa dá posudzovať aj z estetického hľadiska. Estetika v synestetickom zmysle, teda nie „páči/nepáči“, ale ako fenomenologický diagnostický prístup – to je to, čo si ja považujem a o čo sa snažím.

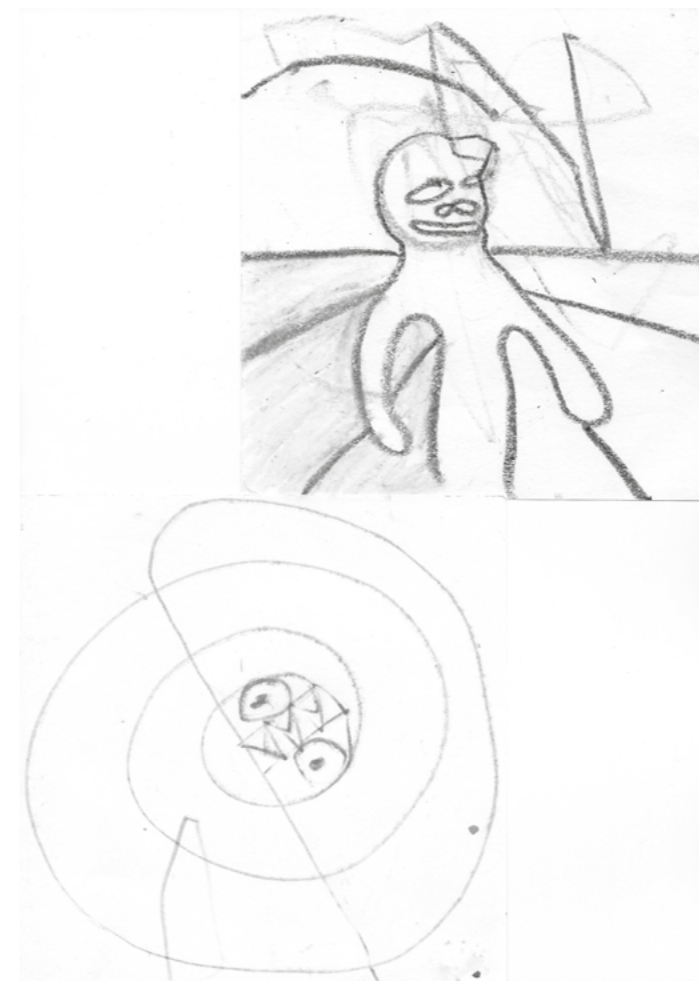
Prečo si ľudia spájajú kreativitu so šialenstvom?

Mne to pripomína aj taký slovenský „mindrák“, že keď niekto niečo vie, je v niečom výnimočný, tak začne v ňom hľadať, čo je na tom človeku iné, divné, choré. Pokiaľ nevytŕča, ničím sa neodlišuje, tak neohrozuje priemerného súkmeňovca, ak sa však odliší, niečo vytvorí a hlási sa nebudaj k tomu – má problém. Princíp nenávisťi, ktorý myslím funguje vo fašizme; spojená presila väčšiny verzus dostupná obeť. Navyše aj termín šialenstvo, na ktoré sa pýtaš, je viac o dimenzii sociálnej konformity ako pomenovanie vnútorného psychického prežívania, je to kolektívne hodnotenie. Pre mňa ako psychiatra je v terapeutickom vzťahu s dotyčným zbytočné. Mám opakovanú skúsenosť, že konformní ľudia môžu byť omnoho „šialenejší“ ako excentrickí alebo tvoriví jedinci. Aj úzkosťou podľa mňa trpia často relatívne zdravší a tí, čo prídu do psychoterapie a chcú sa zaoberať sebou a poctivo skúmať, čo ich trápi, sú už zriedkavá anomália v súčasnej spoločnosti.

Μάννα πορνί, ζε δίνας
 ζα νοημανλιάντα ποναζμ-
 γεμνε ζινεσιτλινεμνε, αν-
 τομνατιζοιαννε σπινάνα-
 ννε α λανενάν δεζεμννοστ.
 Ηνεεάν ννα τακεύτα οβηναζ
 α σναζύμν σα ζιντ ιννακε.

Jednotlivé štádiá detskej kresby sú špecifické-
 pre určitý vek. Je možné diagnostikovať poru-
 chy u detí z ich kresby na základe výchyliiek?

Áno, je to možné, ale napríklad... Keď moja dcéra začala ako štvorročná chodiť do škôlky, po prvom dni nám referovali, že nevie držať ceruzku v ruke. Naznačili nám, že nie je psychicky dost zrelá. Problém bol však iný: prvý deň v škôlke dostali deti úlohu nakresliť obrázok „moja škôlka“. Ona namiesto očakávaného štvorca so strechou počarbala rôznofarebne celý papier. Jej prvé slová, keď ju bola žena vzdvihnúť, boli: „Mami, ja sa hnevám.“ Keď som obrázok neskôr videl, pochopil som, že v ňom vyjadřila svoj hnev. V kresbovom prejave je stále neohrabaná, brutálnejšia, ale autentická. Mala aj viacero pozoruhodných tém – veľmi obľúbená bola téma „Ježiško na kríži“. Myslím, že ju čoraz viac zaujíma emócia a vybitie pocitu cez pohyb a farbu. Občas si nechá vytlačiť obrázky, ktoré ju zaujímajú, a potom ich expresívne počarba. Spolu so ženou, kunsthistoričkou, sa zabávame, ako spoľahlivo vieme dcérine kresby rozoznať od ostatných detí, aj keď voľnosť prejavu a nemotornosť je jej veku primeraná. Zároveň je však vidieť aj vplyv ostatných detí a očakávania učiteľiek. Prirodzené je sa prispôbovať okoliu. Myslím si, že každé dieťa má vlastnú cestu vyjadrovania sa a dôležité je sa v nej rozvíjať, na vnútornej slobode sa dá potom lepšie stavať ako na vonkajšej drezúre. Mám neoverenú hypotézu, že dieťa technickým a exaktným vedením v kresbe asi skôr stráca, ako získava tvorivosť. Ja by som vlastné deti chcel uchrániť zbytočných hodnotení a obmedzení typu „mal by si“ a „toto je pekné a toto je škaredé“. Často totiž zabúdame, že dieťa je aj fyzicky slabšie, je aj v inej fyzickej mierke k veľkosti tela dospelého, už to považujem za potenciálne traumatické, nehovoriac o prirodzenej psychickej závislosti. Odvrátenou stranou by zas bol Mauglí syndróm, keď sa premešká vývojové okno učenia sa, na čo však je podľa mňa dost času pri kresbe aj v dospelosti, :-).

Ján Ballx a Uma Ballx
 Bez názvu
 2015
 rôzne formáty

Uma Ballx
 Untitled
 2015
 21 cm x 29,7 cm

Kreslenie sa dá chápať aj ako pohybová aktivita, niečo, čo vzniká pohybom v čase a priestore. Aký má význam motorika a ako sa „správa“ myšlienka v takomto kontexte?

Vizuálne sa myšlienka prenáša do telesného a súvisí s verbálnym, no nevie divá sviňa ako. My si predstavujeme myšlienky ako text. Myšlienky však nie sú text, myšlienky najprv nie sú slová, možno skôr synestetické pohybové stavy – zážitky. V tom je kreslenie zaujímavé. Je veľmi blízko pohybu, je preverbálne. Napríklad geometria je sexi, tam zrazu niečo objavuješ, niečo do niečoho vchádza a vychádza, platia v nej fyzikálne zákony, kresba má „obsedantné“ pudenie k zobrazeniu. Obsedantné myšlienky a grafomotorické rituály, nejaké ornamente, niečo, čo sa neustále opakuje a niečo dôležité sa tým vyjadruje a zaznamenáva. Deti s poruchami lozenia majú asi neskôr aj poruchy čítania a písania, motorika súvisí s jazykom. Ktovie, ako to je, ale je to určite dôležité. Treba kresliť a maľovať a spoznávať to v zážitkoch.

Ako funguje prenos myšlienky „von“? Vieme povedať, čo sa deje, keď tvoríme?

Ja neviem. Sú napríklad dve teórie, ktoré ma bavia. Jednou z nich je koncept prechodnej zóny a prechodného objektu, najlepšie myslím formulovaný Donaldom Winnicottom, ktorý bol skúsený detský lekár a uznávaný psychoanalytik. Hovoril som o tom už aj v rozhovore pre Nko.³ V prvom rade je tvorivosť vzťahový jav. My si ten jav v sebe vnútorne vytvárame, vytvárame si celý vnútorný svet, a tento svet je výtvorom nielen pre mňa ako osobu, no tiež pre niekoho druhého.

Α τοσο je dôležité
να κτιστούν οριστί; čí a ako
για κτιστούν οριστί
δημιθένειο, že sa na
μνήνα ποζενά, čo keď
μνήνε cítí, ako sa keď
μνήνε správa. Α τοσο
μνήνοηοζμνήνοηέ
«έοσι» τοηιο δημιθένειο
ποηομν πνεμιάδαιμν
ζμνήνοηαιμνι διο σεβα.

Pohyb medzi subjektom-subjektom vytvára intersubjektívny priestor, v ňom sa deje aj kreativita. A druhý koncept je Merleau-Pontyovský, že ľudské vnímanie je elementárne vždy jedine telesné, všetko je len v tele – „flash“, tento filozofický názor potvrdzujú po šesťdesiatych rokoch aj neurovedy. Tvorivosť je expresia vnímaného tela. Myšlienka, myšlená predstava, nie je mimo tela, myšlienka nejde von zo subjektu, je dôsledkom pocitu – faceta, vnímaného, a pocity zas vznikajú nanovo vnútri, keď sa deje ich expresia. Dobré je to vidieť práve pri kresbe alebo aj pri maľbe, akú úlohu tam zohráva propriocepcia, pohyb, hmat, fyzikálna náhoda, odchýlka predstavy od výsledku, čo je tvoja schopnosť podchytiť ten proces tak, ako sa deje, nejakým mimovoľne. Lebo to, čo vyjadruješ, sa stáva vyjadreným počas toho, ako to realizuješ, reálne to vzniká až počas expresie. Aj v terapii, keď majú ľudia pocit z konkrétnej vnútornej spomienky – pocit sa zmení jej vyjadrením. Keď prerozprávaš, čo cítiš vnútri, tak ten príbeh dáš do slov, do pohybu, do emócií, možno do kresby, gesta, vlastne do všetkých zmyslov, vtedy ten príbeh zacítiš inak, a zrazu je to iné, a zmieša sa to s tým, čo si pamätáš – a takú zmiešaninu si zapamätáš akoby pôvodnú spomienku. A zas je to pohyb „von-dovnútra“. Spomienky fungujú asi tak, že vždy, keď prerozprávaš príbeh, on sa nanovo uloží a zmení trochu to, ako si ten príbeh pamätáš – pocitovo určite vplýva na rozprávača aj situácia, adresát a nielen vlastné vyjadrenie. Takže ak kreativita je vzťahový jav, ktorý sa deje medzi subjektom a subjektom, je to o vyjadrení a expresii, ktorá je komplexne interaktívna a vždy telesná. Jednoduché. Aj keď určite existuje X ďalších teórií, ktoré môžu byť rovnako zaujímavé. Mne stále najviac sedí toto.

Aké sú dva subjekty v intersubjektívnom vzťahu?

Na intersubjektívny vzťah nestačí jeden človek, on musí mať aspoň nejaký zážitok alebo predstavu toho druhého človeka, ono sa to aj tak volá, že je to „polentita“. Vo vzťahu je jeden, je druhý, to sú entity a medzi nimi je nejaká polentita, to je ten vzťah. Nie je to ani jeden, ani druhý. V galérii HIT som na výklade k výstave robil takú vec, že som vyzval ľudí, aby si vždy dvaja medzi sebou chytili koniec jednej šnúrky a mali ju pozorovať ako ich vzťah. Nedá sa s určitosťou povedať, či tá šnúrka je vyjadrením jedného alebo druhého. Nemôže byť nikdy vyjadrením len jedného z tých dvoch, ani v prípade, keď sa jeden z nich rozhodne, že povie tomu druhému, že čo má robiť, tak vždy tam ten druhý zohráva rolu subjektu a nedeterministického tela – šnúrku pustí, drží... Nič iné nie je kreatívne, ostatné sa dá prepočítať na počítači. To, čo je kreatívne, vychádza z toho vzťahové-

Ján Ballx
Z výstavy *hit v galérii HIT, Bratislava
2015
foto: Peter Sit

ho, a to vzťahové, nie je objektivistické. Tretí pozorovateľ, ku ktorému výsledok „prichádza“, je síce dôležitý, no nikdy „nevidí“ a necíti za nich, čo sa deje medzi tými dvoma ľuďmi. Výsledkom kreativity je často aj niečo materiálne – objektívne, o čo sa možno podeliť, čo sa dá komunikovať /verne reprodukovať. A potom na rad prichádzajú spomínaní gatekeepers umenia. Výsledok, povedzme, že je to umenie, musí potom niekto aj vnímať, posudzovať, zbierať, archívovať.

Sám tvoríš, poznáš sa s umelcami, chodíš na výstavy aj vystavuješ. Je tvoj vzťah k výtvarnému umeniu dlhodobý? Čo ťa k nemu dostalo a čo pre teba znamená?

Ja kreslím a maľujem, odkedy si pamätám. Kreslenie samo osebe, to „vymýšľanie“, je pre mňa dobrodružstvo, ktoré patrí k životu. Druhá vec je potom nejaká umelecká scéna, alebo ako to nazvať, a proces, ako a odkedy sa v nej pohybujem. Chceš odo mňa vedieť, prečo maľujem. Ja maľujem preto, lebo som maľoval vždy. Toto má možno skrytý súvis s tým, prečo som sa začal zaujímať o psychiatriu.

1. Výstava s názvom *hit v galérii HIT v Bratislave trvala od 18. marca do 23. apríla 2015. Jano Ballx v sprievodnom texte píše: „Výstavou *hit ponúkam vlastnú formu aj obsah, je na divákov, čo vníma, z akého kontextu prichádza, čo chce prijať a čo potrebuje odmietnuť - mentálne a telesne vylúčiť, zapudíť do nevnímania v zmysle anestézy - pochovania zmyslov, uzemnenia v tme a pod povrchom v neživom priestore a temnote.“ Zdroj: <http://www.galeriahit.com/sk/exhibition/hit>

2. Experiment je bližšie popísaný tu: <http://www.wired.com/2010/10/feeling-sad-makes-us-more-creative/>

3. <https://dennikn.sk/95268/umenie-nie-je-sialene-ale-umelci-casto-blaznia/>